

Oponentský posudek na diplomovou práci Bc. Pavly Novákové

„Ani mladí, ani staří“ – případová studie aktivního stárnutí ve vybraném kulturním a vzdělávacím centru pro seniory v Praze

Katedra obecné antropologie, Fakulta humanitních studií UK, Praha 2021

Posudek zpracoval: Mgr. Michal Synek, Ph.D., CTS UK / AV ČR; synek@cts.cuni.cz

Posuzovaná práce byla zamýšlena jako etnografická studie zjednávaní konceptu „aktivního stárnutí“ v kulturním a vzdělávacím centru pro seniory. Přestože epidemiologická opatření spojená s pandemií Covid-19 autorce výzkum značně zkomplikovala a posunula těžiště práce od zúčastněného pozorování k on-line rozhovorům, Bc. Pavla Nováková předložila solidní text založený na citlivé práci s etnografickými daty, jejich kontextualizaci v relevantních písemných dokumentech a na problematizaci některých aspektů a dopadů klíčového konceptu „aktivního stárnutí“. Přes tyto nesporné kvality lze práci vytknout nepříliš jasné formulování problému a výzkumného záměru, jakož i nedostatečné propracování některých řešených problémů. **Práci proto doporučuji k obhajobě a navrhuji hodnocení „B“ nebo „C“, dle průběhu diskuse během obhajoby.**

Text odpovídá formálním požadavkům na diplomovou práci. Má adekvátní rozsah, obsahuje všechny předepsané části, anotace jsou stručné a srozumitelné. Členění textu je přehledné a umožňuje dobrou orientaci. Po formální stránce lze autorce vytknout snad jen poněkud nedbalou práci s řádkováním (mezery mezi jednotlivými částmi textu a mezi textem autorky a citovanými úryvky nejsou vždy stejné). Co se citování týče, doporučoval bych u odkazů na teoretickou a metodologickou literaturu uvádět přesné stránkování.

Dobrá jazyková úroveň je podle mého názoru jednou z nejsilnějších stránek práce. Text je ve všech pasážích srozumitelný a kultivovaně formulovaný, gramatických chyb je v textu velmi málo a v podstatě nestojí za zmínku. Práce si zachovává čtivost i v obtížnějších a obsahově méně zajímavých pasážích, což v sociálně-vědní literatuře zdaleka nebývá pravidlem.

Jak již bylo řečeno výše, práce byla koncipována jako práce etnografická, s důrazem na zúčastněné pozorování a neformální rozhovory. Základní metodologická východiska pro etnografii jsou v textu jasně formulována s oporou v práci Terezy Stöckelové a Yasara Abu Goshe. (Přestože použití tohoto zdroje je jistě vhodné, zde, podobně jako u některých dalších témat, mi chybí zakotvení v širší a specifičtěji změřené odborné – zejména cizojazyčné – literatuře.) Poté, co její plány na dlouhodobější pobyt ve zkoumaném prostředí narušila pandemie Covid-19, zaměřila se autorka na účast na on-line akcích pořádaných zkoumaným centrem a na on-line rozhovory s jeho návštěvníky. (Práce tak představuje rovněž zprávu o potížích etnografa v čase protiepidemických opatření.) Ačkoli relativní váha, jakou při sepisování výsledného textu mělo pozorování a rozhovory, není zcela zřejmá, protože autorka neuvádí, kolik času a v jakém režimu v centru strávila před pandemií, tento

fakt se na kvalitě práce s daty podle mého soudu nijak závažně nepodepsal. Přes autorčiny obavy o relativní věrohodnost dat získaných tou či onou metodou se jí v textu daří zužitkovat oba tyto základní zdroje informací – doplněné ještě o analýzu dokumentů – a oba stejnou měrou využít pro analýzu. Fakt, že úryvky často pouze ilustrují autorčin výklad, aniž by k němu přidávaly mnoho nového, souvisí podle mého soudu se základním vymezením problematiky – o tom viz níže. Určitý problém představuje anonymizace. Zatímco komunikační partneři jsou v textu korektně anonymizováni (i když další návštěvníci centra by je pravděpodobně poznali), k dohledání identity zkoumaného centra stačí vyhledat úryvek z citovaných výročních zpráv na internetu. Pokud by anonymizace měla skutečně fungovat, bylo by zapotřebí úryvky výrazně přeformulovat, při zachování jejich základního významu.

Co se výběru literatury týče, zdá se být adekvátní, i když bych v magisterské diplomové práci očekával větší počet cizojazyčných zdrojů. Jako nejvýraznější se mi tento problém jeví v případě díla Michela Foucaulta, jehož pojmy „governmentalita“ a „biopolitika“ tvoří důležitou teoretickou oporu práce. K těmto klíčovým foucaultovským pojmům existuje celá řada důležitých titulů, které nejsou v práci citovány, ať už od samotného Foucaulta, nebo od jeho komentátorů a následovníků (zmiňme třeba jen další Foucaultovy přednášky na Collège de France, z nichž některé se governmentalitě a biopolitice věnují hlouběji než citovaný titul). Domnívám se, že detailnější studium recepce Foucaultova díla by autorce umožnilo hlubší vhled do problematiky disciplinace a subjektivace, než jaký uplatnila při formulování základních tezí práce. Je jen přirozené, že se autorka ve své diplomové práci výrazně opírá o práci Jaroslavy Hasmanové Marhánkové, která se nejen v českém prostředí obsáhle věnovala problematice aktivního stárnutí, ale učinila tak rovněž na podobných teoretických základech. Poměrně detailní čtení prací Hasmanové Marhánkové pak přímo volá po explicitní formulaci odlišností či dosažených empirických a teoretických posunů. Řečeno jednoduše: O co konkrétně autorka práci Hasmanové Marhánkové obohacuje?

Další poznámky jsou již věcného obsahu a jako takové mohou posloužit jako náměty pro debatu při obhajobě:

S problematikou governmentality a disciplinace souvisí vymezení hlavního zaměření práce. Autorka v úvodu uvádí, že ji zajímalo „jakým způsobem s ideou aktivního stárnutí vzdělávací centrum pracuje a jak je idea přetavována do konkrétních sociálních praktik“. O „přetavování“ píše i v abstraktu i na mnoha dalších místech. Aniž bych chtěl autorku chytat za slovo, terminologie je důležitá. Přetavování navozuje představu procesu, v jehož rámci matérie sice mění svou formu, v nějakém hlubším smyslu však zůstává stejná. A skutečně – aktivní stárnutí se v posuzované práci rodí ve vědeckých expertních diskurzech (autorka zřejmě považuje jejich působnost za jaksi samozřejmou, to ale dávno neplatí, jak mimo jiné ukázal i Covid) a biopolitických strategiích a přes grantová schémata EU a dalších donorů se vtěluje do činnosti kulturního a vzdělávacího centra, aby pak bylo prostřednictvím nabízených kurzů a dalších akcí vstřípeno samotným seniorům. Ale je tomu opravdu tak? Jakou roli v tom hrají samotní senioři? Jsou zde pouhými pasivními příjemci a konzumenty, nebo je jejich úloha také v nějakém smyslu úlohou aktivní? Není tomu spíše tak, že oni sami

skrze zjednávaní („enactment“) aktivního stárnutí dávají tomuto pojmu a konceptu vlastní smysl a tvar? Domnívám se, že takové jednosměrné čtení Foucaulta je nejen poněkud zjednodušené a zastaralé (problematikou se zabývala celá řada autorů, od Michela de Certeau po autorky působící v oblasti soudobých studií péče, jako jsou např. Ingunn Moser či Jeannette Pols), ale navíc i zneschopňující vůči komunikačním partnerům – v tomto případě seniorům – které staví do role pasivních příjemců shora diktovaných představ a politik.

Prostředí kulturního a vzdělávacího centra se přitom jeví pro studium praxí zjednávaní jako mimořádně příhodné. Bylo by však třeba zaměřit se nejen na to, jak koncept „aktivního stárnutí“ souvisí se širšími diskursivními rámci jako jsou evropské biopolitiky či neoliberalismus a jak senioři tento koncept přijímají za svůj, ale také na jejich kreativní a snad i úskočné metody jeho užívání. (Příkladem může být situace, kdy senioři navštěvují co nejvíce bezplatných aktivit, zkrátka aby vyplnili volný čas, aniž by si podle představ managementu centra vybírali ty aktivity, které jsou hodnotnější a pro ně příhodnější. Tento jev, který autorka s až přílišnou loajalitou vůči managementu kritizuje jako konzumerismus, lze označit rovněž za důmyslnou taktiku, jejímž prostřednictvím se konzumenti brání režimům formulovaným výrobcí.)

Další otázkou, která není v textu zcela vyjasněna – a mohlo by být možná zajímavé promluvit si o ní při obhajobě – je problém samotného použití termínu „aktivita“. Autorka rozlišuje ve své analýze dva významy, jeden označující nabídku centra, druhý „aktivitu“ obecně coby nějakou činnost či dokonce pozitivní lidskou vlastnost. Ve skutečnosti ale může být situace ještě zajímavější. Vezměme si jako příklad citovaný výrok komunikačního partnera Karla: „Už tolik aktivní nejsem, víc času teď trávím se ženou na chatě. Do centra chodím už jen na německou konverzaci.“ Tento úryvek naznačuje, že mluvčí v podstatě ztotožňuje „aktivitu“ s činnostmi, které vykonával v centru, a tím pádem také s jeho institucionalizovanou nabídkou. Co ale dělá na chatě a jak tomu říká? Autorka uvádí, že mnohé činnosti vykonávané ve stáří, jako třeba péče o vnoučata nebo práce na vlastní zahrádce, nezapadají do rámování oficiálních politik aktivního stárnutí a v hodnotových systémech propagovaných jejich ideologií jim proto není přidělena vysoká hodnota. Jak ale tuto situaci vnímají samotní komunikační partneři? Výrok pana Karla otevírá celou širokou oblast činností, které senioři vykonávají, aniž by jim říkali „aktivity“ a aniž by je považovali za vhodné téma pro rozhovor s výzkumníci věnující se aktivnímu stárnutí. Jaký je vztah této oblasti, mohli bychom se ptát, k oblasti obsazené oficiálními strategiemi centra? Jelikož poslední výzkumná otázka práce zní „jak sami klienti pracují s aktivitou v centru a mimo něj?“, je zřejmé, že tato oblast „neaktivních aktivit“ nezůstala autorce skryta; pravděpodobně kvůli problémům spojeným s Covidem ji bohužel nemohla více probádat.

Přílišný důraz na „přetavování“ konceptu „aktivního stárnutí“ v praxi centra vede podle mého názoru v některých k nadměrnému zdůrazňování jeho role ve výpovědích a životech komunikačních partnerů. Tak například píše-li autorka, že se glorifikace aktivity i zdraví „odráží v sebepojetí klientů centra, kteří hodnotí svou míru aktivity v porovnání se svou mírou aktivity v minulosti“, lze namítnout, že to by se dělo i bez účasti politik aktivního

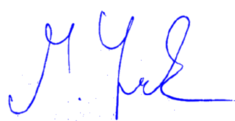
stárnutí. Je pravděpodobně zcela „přirozené“ porovnávat svůj dnešní zdravotní stav s předchozím stavem, stejně jako porovnávat svůj stav s různými ideály. Abychom tedy mohli opravdu zhodnotit vliv politik aktivního stárnutí na život komunikačních partnerů, museli bychom podobné psychologické a sociální jevy „odfiltrovat“, či spíše je učinit součástí komplexnějšího popisu místa politik aktivního stárnutí v širších diskurzech formovaných v odpověď na problematizaci stárnutí. Jak píše v citované pasáži Hasmanová Marhánková, stárnutí se stává „reflexivním projektem, kdy jednotlivci skrze svůj životní styl a volby aktivně a cíleně ovlivňují podmínky svého stárnutí“. Takový reflexivní projekt – není-li pouze vědecky podepřenou ideologií, ale i skutečným životním projektem – jistě v některých případech zahrnuje prvky „oficiálního“ konceptu aktivního stárnutí, není však vystaven pouze na něm.

Zatímco některým částem práce chybí důkladnější konceptualizace a provázanost teoretických konceptů s empirií (tak např. kapitola věnovaná „komodifikaci“ se ve skutečnosti věnuje domnělému „konzumerismu“ a popsaná „hierarchizace aktivit“ není ve skutečnosti primárně založena na míře investované „aktivity“), dobře propracované a doložené úryvky jsou především pasáže věnované kritice homogenizace skupiny seniorů a prožitkům ageismu. Zde se autorka dotýká důležitého a společensky palčivého tématu, jehož propojení s úvahami o aktivním stárnutí (například v pasážích věnovaným limitům aktivity jako sociálního kapitálu či dopadům zjednávání aktivních seniorů na konstrukci čtvrtého věku) představuje jeden z největších přínosů hodnocené práce.

Nehledě na výše zmíněné nejasnosti a otevřené otázky lze autorce hodnocené magisterské práce připsat k dobru, že se poctivě pustila do řešení komplikovaných a důležitých záležitostí souvisejících se stárnutím a ageismem a že poukázala na problematičnost některých dobře zavedených konceptů, které navzdory svému nezdolnému optimismu mohou v některých případech působit více bolesti než užitku.

Text Pavly Novákové proto doporučuji k obhajobě a navrhuji komisi hodnotit ho stupněm „B“ nebo „C“, dle průběhu obhajoby.

V Praze dne 15. září 2021

.....
Mgr. Michal Synek, Ph.D.